

№ 1: ЧИТАТИ ВАРТО

«Ми – люди Слова»: розмова з Романом Веретельником

ВАРВАРА ХОЛОДНА

18 ЖОВТНЯ 2018

Останні два тисячоліття в Європі книжку знали як зшиток із окремими сторінками – кодекс; останні п'ятсот років ці зшитки були друковані на папері. З літературознавцем Романом Веретельником ми поговорили про те, який вплив саме така форма книжки мала на культуру, і про зміни, які приносить у читання розвиток технологій.

Фото: Якуб Гонцяж ОР

– Історія європейської культури як культури книги починається з кодексів. Як поширення цієї форми впливає на ставлення до книжки?

– Мабуть, один із важливих впливів – це народження нової відповідальності для читача. Книжки в сувоях, які потрібно було поступово розмотувати, містили лінійні історії, так би мовити, нав'язані читачам. Рухатися в тексті, звісно, можна й там, але це майже не передбачено. А тут раптом перед нами книжка, яку ми теж можемо лінійно читати, але можемо й думати: де я її розгорну, який фрагмент виберу для себе цієї миті. І це чималий виклик для сприйняття, і якщо його усвідомити, він відкриває нові можливості підходу до записаного у книжці.

Що цікаво, особливо щодо авторитетних книг, богонатхненник книг: текст залишається той самий, у ньому нічого не змінюється, не з'являється додаткового простору для інтерпретації. Але цей простір відкриває сама технологія. Навіть візуально – сторінки кодексів мають маргінеси, тобто білі поля, які так і просять заповнювати їх власними думками. Мені цікаво, як читач, що вперше бачив таку книжку, реагував на неї, які пориви в нього могли виникати.

Коли я думаю про цю зміну, то згадую письменника, який уже в ХХ столітті вирішив повернутися до попередньої технології. Йдеться про Джека Керуака, який надрукував роман «На дорозі» на одному сувої паперу. Він, власне, казав, що кодекс заважає безперервному плину думки. З одного боку, маємо це прагнення творця – не втрачати тяглості думки. А з іншого, можемо замислитися про вплив на читання. Ми перегортаємо сторінку – і робимо паузу. І це знову величезна відповідальність для читача: де я спинюся зараз? куди піду далі? куди повернуся?

– Повернення, змога спинитися в обраному місці й навіть поля сторінок – усе це відкриває можливості для критики тексту.

– Так, читачеві стає легше зосередитися на якомусь обраному фрагменті, порівняти його з іншими в тій самій книжці, по-новому його побачити. А це спонукає думати.

Коли я навчався на першому році університету, у мене був викладач, протестант, священик, який читав неймовірний курс під назвою «Рецепція Біблії». І він розповів історію – я досі не знаю, правда це чи ні, – про те, що надихнуло Мартіна Лютера на думки про реформу. Якось Лютер вийшов на пагорб – і подивився на світ з іншої перспективи. І ця невеличка зміна його так вразила, що, так би мовити, лишила нотатку на полях свідомості, підштовхнувши до переосмислення ідей про Церкву, про Святе Письмо. Якщо це правдива історія, то вона прекрасна. Я повертаюся до неї все життя: людина, яка щось побачила по-іншому – і тоді

подумала про текст по-іншому.

Це величезна відповідальність для читача: де я спинюся зараз? куди піду далі? куди повернуся?

– Але хтозна, як би далі пішло життя Лютера, якби за півстоліття до того Йоган Гутенберг не винайшов друкарського верстата.

– Кажуть, усі подальші революції починаються з революції Гутенберга.

Могилянські студенти зараз мають Гугл-групи для кожного курсу. У групі з української літератури, наприклад, лежать тексти Грабовича, Чижевського, Шкандрія і так далі, усе в PDF-файлах – тобто людина собі заходить, клікає кілька разів й одразу отримує мудрі думки. А я пам'ятаю дев'яності роки в академії, де ситуація була зовсім інша: десь хтось якусь книжку роздобув, зробив якісь погані ксерокопії, їх роздавали, поширювали – і це були сакральні папірці. Вони існували як об'єкти, які треба було берегти й шанувати, і їх було мало. Тобто пише хтось диплом, нехай про того самого Керуака – а критичних текстів можна роздобути вкрай небагато, у найкращому разі якихось дві-три статті. А зараз є стільки інформації, що людина не знає, що вибрати й на чому зупинитися.

Тому, думаю, сьогодні можна дуже добре відчутися те здивування й те полегшення життя, до якого доклався Гутенберг. Але тоді знову виникає нова відповідальність: коли кожну книжку переписували, та ще й на дорогому пергаменті, канон був канonom, доволі контрольованим; а тут раптом – боротьба без правил. І тепер перед кожним читачем – а з поширенням книжок більшає письменних людей, яким відтак треба ще більше книжок, – стоїть моральний виклик. Не тільки щодо вибору того, що саме ми читатимемо, а й щодо того, як далі бути з цим прочитаним, як на нього реагувати. І стає складніше виправдовуватися, що я не знав, мені так сказали, – але, з іншого боку, історія показує, що це виправдання на всі часи.

– Чи не змінюється з винайденням друкарського верстата ще й ставлення до книжки як об'єкта?

– Тут напрошується думка про приватні бібліотеки. Друковані книжки дозволяють людям знання, правила життя зібрати в одному місці, вибудувати зручний острівцець – і, справді, привласнити ці знання. Вони набувають якоїсь іншої якості. Виникає питання, про яке ми вже

говорили: що мені тепер зі всім цим робити?

Але це, зрозуміло, проблема не тільки окремих читачів, а й культури загалом. Доки не було видавництв, не доводилося перейматися тим, що в них видають, а тепер виникає потреба за цим стежити. На цьому етапі вже можна говорити про цензуру в тих формах, які ми знаємо й нині. З іншого боку, легкість поширення текстів відкриває можливості для пропаганди – донесення певної думки до якнайбільшої кількості осіб. І доводиться замислитися про інформаційні потоки, про те, хто їх контролює і як. Цілий комплекс нових питань постає з винайденням друкованої книжки. І, думаю, сьогодні, у час доступності інтернету й можливості залишити там які завгодно слова, ми дуже добре можемо зрозуміти злам, який тоді пережила європейська культура.

Інша цікава річ – схоплення, втілення у книжці усної традиції. Можна замислитися про те, що з поширенням друкованих текстів усі люди по-справжньому стають людьми книги. В епоху манускриптів паралельно існує писана культура й усна традиція, якої ніде не фіксують, а друкарський верстат це змінює. Ще цікавіше за цим спостерігати в культурах під імперським тиском, таких, як українська й ірландська у XIX столітті, де письмо влади й усна комунікація народу різняться не тільки носіями, а й мовою. У нас ці дві традиції, усна й писемна, вкрай потужно сходяться в Тарасові Шевченку. Його «Кобзар» – маленька книжка, у якій те, що діється в усній культурі, зафіксоване, але водночас дуже рухливе; думаю, в інтернет-епоху Шевченко легко знайшов би своє місце. Бути українцем після «Кобзаря» зненацька стає великою відповідальністю, бо тепер уже не можна сказати, наче ми не знаємо, що довкола коїться. Раніше, коли ці сюжети належали до усної культури, від них було легко відмахнутися, а тепер вони записані – і набувають цілковито нового авторитету. Після цієї маленької книжки вже не можна сказати, що ми не знали, як зруйнували історію, так само, як сьогодні навряд чи хто може сказати, що не знав про Голодомор. Ця інформація зафіксована, і сам факт фіксації нам уже щось каже; друкована сторінка стає своєрідним юридичним документом.

Інтернет – це якийсь міфічний Дикий Захід, де все МОЖЛИВО.

– Зараз переходимо від цього старого носія – книжки, у якій написано чорним по білому і якій ми звикли довіряти, – до нових способів передання інформації. Які наслідки це має для читання?

– Інтернет – це якийсь міфічний Дикий Захід, де все можливо. Якщо книжки в нашій домашній бібліотеці стоять на полиці, куди ми їх самі й поставили, і ми знаємо, що цьому острівцеві можемо довіряти, то в інтернеті нам може трапитися що завгодно. Візуально нема ніякої різниці, нема орієнтирів. У цьому потоці інформації уже все залежить від сприймача. Я можу зайти на сайт, якому довіряю, але поруч із тим завжди виринатимуть нові підказки, які вестимуть мене далі, – у цьому гіпертексті складно зупинитися й дуже легко загубитися дорогою, навіть якщо знати, куди йти.

Це, повертаючись до речей, про які ми вже говорили, ще одна нова відповідальність, про яку добре знають журналісти: перевіряти потрібно все. Напевно, тепер кожен читач мусить бути журналістом. Звісно, пошук інформації, яка дозволяє перевірити, зараз значно простіший, але відповідальність лягає на нас. І це страшне почуття: я винен, якщо щось піде не так.

– Але щоб могли нести цю відповідальність, треба щонайменше знати, що вона в тебе є. Виникає проблема формації відповідального читача в епоху інтернету. Які тут можуть бути підходи?

– Варто пам'ятати, що інтернет – це просто інструмент, сам у собі нейтральний, ні хороший, ні поганий. Такою самою новою технологією колись була друкована книжка. Щоб опанувати його, треба навчитися ним послуговуватися, як ми вчимося користуватися навіть простими побутовими прикладами. Технологічні зміни – і суттєві – будуть завжди, доки є людство, і вони змінюватимуть наші стосунки з текстами.

Наразі легкість публікації повідомлень робить нас безвідповідальнішими. Тобто якщо раніше людина створювала текст для друку, то думала про те, що ж вона пише. А новий простір дозволяє зважати на це менше – та й потім можна відредагувати, можна взагалі стерти, хоча тільки нібито, бо десь у віртуальному космосі все залишається. Таке ставлення призводить до знецінення самого слова, до ігнорування фундаментальної творчої відповідальності за те, як я ставлю ці слова разом на сторінці та що вони будуть нести. Ми сприймаємо саме мовлення легковажно, як щось, що не має наслідків, – а наслідки-то є. Може, ідеться не про неповагу до тексту, але точно про нерозуміння того, що це жива субстанція. Нам іще у школі розповідають, що мова – жива, але це перетворилося на кліше, якому люди перестають вірити.

Напевно, непоганим виходом було б згадати, що ми – люди не просто книги, а Слова. Тобто повернутися до слова, до розуміння того, що слово – це основа всього, що це не тільки потік, у який можна ввійти й вийти, а середовище, де ми повсякчас живемо.

ВАРВАРА ХОЛОДНА

18 ЖОВТНЯ 2018